

PKN

Stichting voor onderzoek
historische tabakspijpen

Tijdschrift voor de verzamelaar en onderzoeker

Jaargang 38, nummer 150, juli 2016

Schatgraven in Givet (pagina 52)

Expositie 'La pipe dans tous ses etats'
(pagina 65)

'Schatgraven' in Givet

Piet Smiesing (pk.smiesing@tiscali.nl)

Inleiding

In 2009 deed Gambierkenner Arthur van Esveld verslag van zijn bezoek aan de restanten van de beroemde Gambierfabriek. Hierin meldt hij ook dat er in de jaren '70 en '80, door vele verzamelaars op een veld buiten Givet, in de daar gestorte grond, afkomstig van het fabrieksterrein, is gegraven. Hij eindigt zijn artikel: 'Het is erg jammer dat er nooit grootschalig archeologisch onderzoek heeft plaats gevonden op het voormalig fabrieksterrein. Gelukkig zijn er door vele verzamelaars de nodige vondsten uit de grond gehaald die een stukje vertellen over deze unieke pijpenfabriek.' Ik heb toen ook in deze fabrieksstort buiten Givet gegraven en mogelijk kunnen ook deze vondsten een stukje vertellen over deze beroemde fabriek.

Eerder maakte ik, bij een bezoek aan de pijpenkamer ICON aan het Frederiksplein, voor het eerst kennis met de bijzonder, fraaie producten van deze unieke pijpenfabriek. De beheerder van de pijpenkamer Niels Augustin had deze opgegraven in Givet. Ik kocht enkele simpele modellen, want 'versierde' pijpen waren te duur voor mij. Mijn grootste wens was, om ooit zelf in Givet dat moois op te graven. Bij mijn bezoeken aan de gemeentelijke archeologische dienst in Utrecht in 1979 vond ik twee enthousiaste medestanders, die er ook wel voor voelden een bezoek te brengen aan het opgravingsterrein. De benzine was toen slechts één gulden de liter en de rit naar Givet duurde net nog geen halve dag. We maakten dat jaar vier excursies naar Givet en verzamelden uit deze grote fabrieksstort zakkenvol pijpenkoppen in honderden modellen.

Het opgravingsterrein

De fabrieksstort was buiten Givet in grote hopen aan de rand van een weiland gestort. Door al het gegrave was dit gebied in een wáár maanlandschap veranderd. Hopen pijpenafval waren uitgehold en overal zag je witte kraters. Gravers hadden ondanks instortingsgevaar zelfs liggend in de wallen gegraven. Voor een beginnende verzamelaar was deze grote fabrieksstort een waar eldorado! Je moest wel geluk hebben om in het juiste deel te graven, want als je in de verkeerde hoop groef, verspilde je energie aan gladde, onversierde pijpenkoppen en moest je op een andere plek weer je geluk beproeven door opnieuw een kuil te graven.

Na de intensieve 'graafdag', spoedden we ons naar de nabij gelegen camping waar we ons tentje opzetten en ons hierna te goed deden aan schuimend Noord-Frans bier en vers gebakken pizza. Hierna kroop je op het luchtbed om

je rug weer in model te krijgen voor de graafpartij op de volgende dag. De inspanningen waren niet tevergeefs, want de vier opgravingen leverden een oogst op van maar liefst 460 verschillende modellen, waarvan 160 gezichtspijpen. Hoewel de aandacht volledig gericht was op het verzamelen van pijpenkoppen gelukte het ook om als bij-vondst, wat attributen te vinden, die bij de pijpenproductie een rol hebben gespeeld.

De pijpenvondsten

Aangezien in de digitale catalogus van Gambier de meeste, de in verzamelingen bekende modellen compleet en geglazuurd zijn afgebeeld, wordt het moeilijk om een keus te maken uit de 460 opgegraven modellen. Ik heb me beperkt tot die fragmenten, die minder bekend zijn en mogelijk nog iets kunnen toevoegen aan de al verworven kennis van de producten van Gambier. Hiervoor heb ik naast de genoemde digitale catalogus van de Gambierfabriek, de 'papieren' catalogi van Gambier van 1879 en 1890 en de naamlijst van Jean-Léo geraadpleegd. Opmerkelijk was dat sommige opgegraven pijpenkoppen niet te traceren zijn in de catalogus van 1890, maar wel in een eerdere catalogus nl. die van 1879. Het is zelfs mogelijk dat er nog ouder materiaal in de stort aanwezig is.

Opmerkelijke figurale pijpen

In het afval merk je ook of bepaalde pijpen nog populair waren bij de roker. Ruud Stam schreef in een artikel over de politieke pijp: 'Maar je was pas echt beroemd als je het tot pijpenkop had gebracht'. De Franse eerste president van de derde republiek, Adolphe Thiers, zei eens 'Je kunt je niet werkelijk een groot man noemen, als je niet tot pijpenkop gevormd bent'. De pijpenkop van Thiers vond ik in twee verschillende versies, waarvan een minder bekende karikatuur van deze Franse president. (afb. 1) Hij vervolgt: 'Immers de verkoop van politieke pijpen was rechtstreeks in overeenstemming met de populariteit van de politicus.' Generaal Boulanger ondervond dit aan de lijve. Tijdens het graven stuitten we op een concentratie koppen van Boulanger, waarvan sommige al geheel waren

pijp met de beeltenis van Boulanger werd in twee versies gevonden; een 'rietsteelkop' en een steelpijp (Fantaisie). Beide modellen zijn niet opgenomen in de catalogi.

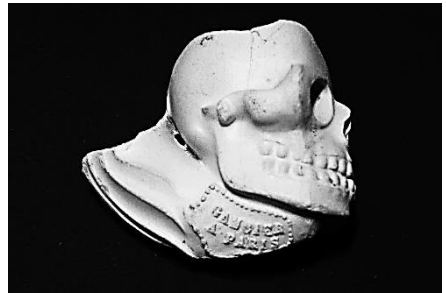
beschilderd. Door een vergeefse rechtse coup verdween hij van het politieke toneel, uit de winkels en uit de fabriek rechtstreeks naar de 'stort'. (afb. 2 en voorzijde kaft) Theatraal maakte de generaal in 1891 in Brussel, op het graf van zijn geliefde een eind aan zijn leven. De pijp met zijn beeltenis vond geen aftrek meer bij de Franse roker. De

Generaal Négrier ging het beter af! We vinden we hem terug in de stort en in de catalogus van 1890 onder het nr. 1472. (afb. 3) Later in 1902 vinden we hem in het blad 'L'illustration' afgebeeld tussen nog 24 andere geglazuurde gezichtspijpen. In de catalogus van 1879 ontbreekt hij nog, want de modelnummers gaan in die catalogus niet verder dan nr. 1326.

Of impopulariteit ook een rol speelde bij een opmerkelijke bodemvondst van pijpen in Parijs is de vraag. In de "Telegraaf" van 17 augustus 1984, verscheen een artikel over opgravingen op en onder de binnenplaats van het Louvre. Hierin lezen we o.a.: "De pluizers in de Cour Napoleon werken voorzichter: op een paar meter diepte ontdekten zij 500 pijpen met koppen van Napoleon en diens tijdgenoten. Ergens onder de grond is dus in vroeger eeuwen een winkel of fabriekje in rookwaren geweest, en dat is toch wel aardig om te weten."

Waarschijnlijk ging het hier ook om producten van de firma Gambier, die in Parijs haar handelshuis had. Waarom deze pijpen in de grond zijn terecht gekomen, blijft onduidelijk. Impopulariteit speelt hier zeker geen rol, want Napoleon heeft aan populariteit nog steeds niet ingeboet. Zijn (pijpen)kop is eveneens afgebeeld op de pagina van de 'L Illustration' uit 1902. Mogelijk zijn

de vondsten uit de opgravingen bij het "Louvre" te bewonderen in de collectie van het museum.

Doodskop

In de digitale catalogus is een prachtig gecalcineerd exemplaar te zien van het doodshoofd, nummer 338, onder de benaming 'Tête de Mort'. Uit de beschrijving wordt erop gewezen dat er ook een variant van dit model is. Beide versies heb ik in het fabrieksafval terug gevonden. De variant die niet in de catalogus is afgebeeld, heeft de fabrieksnaam in de krulversiering op de manchet, terwijl rechts het vormnummer in een kader is gevat. (afb. 4 en 5) Op beide koppen is aan de onderzijde het merk JG gestempeld. De doodskop werd in de catalogus geëmailleerd, met geëmailleerde ogen en zelfs met glasogen aangeboden.

Beroekt

Verschillende opgegraven pijpenkoppen waren beroekt en zijn waarschijnlijk door arbeiders in de fabriek gerookt. Zo vond ik o.a. de beroekte, geheel gave insteekkop met het nummer 674, de grootste versie van de serie Néogènes côte melon. (afb. 6) Onder het motto "In

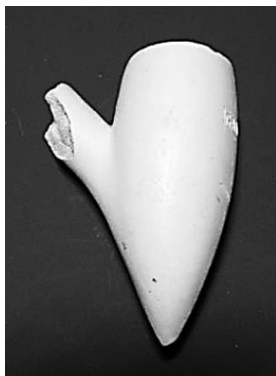
het veen ziet men op geen turfje" of toepasselijker naar een Oudhollands gezegde "Wie in 't riet zit, kan pijpjes maken", werd de pijpenkop na doorroken, weggegooid. De volgende dag kon de steel immers weer in een schone pijpenkop gestoken worden. In de catalogus is in handschrift de kostprijs 6 Francs (per gros) aangegeven.

Bekend en onbekend

Een vraagstuk vormt echter de vondst van een gezichtspijp, voorstellend een kop van een "jonge man" met loshangend haar (**afb. 7**). De beeltenis komt enigszins overeen met de kop uit de 2e serie Têtes émaillées in de catalogus met het nummer 834, die "Bonaparte aux Alpes" voorstelt. De jonge Napoleon heeft op de afbeelding echter een krachtige kin boven een opgestoken uniformkraag. Het in Givet opgegraven kopje, heeft i.p.v. de uniformkraag onder een ronde kin, een halsdoek met strik. In de kuiltjes van de ogen kwamen bij het eindproduct oogbolletjes van émail.

Al deze figurale pijpen zijn om de prachtige uitvoering zeer gezocht door verzamelaars. Maar de firma Gambier was ook uniek in het bedenken van

simpele modellen zoals de krachtige insteekkop nr. 1323, Tête Grande forme Abyssinienne laat zien. (**afb. 8**) Op de voorzijde van de mooi geglaasde kop zien we in een gepareld kader de fabrieksnaam "Gambier".

Groot en klein

Een bijzondere groep vormen de miniatuurkopjes de zgn. "mignonnettes". Deze werden in twee uitvoeringen in de catalogus aangeboden: têtes mignonnettes en fantaisies mignonnettes. De kleine complete Jacobkopjes waren bij de opgravers erg populair (**afb. 9**). Sommige zijn al volkomen

afgewerkt met émail en van merk voorzien, maar zijn toch niet door de kwaliteitscontrole gekomen. Ze zijn niet voorzien van een vormnummer, maar het model wordt in de catalogus afgebeeld met het nummer 1008. Ook zeer gewild zijn de kleine gezichtspijpjes zoals "Zouave mignon", nummer 671 (2,3 cm hoog) en "Marquis" (3,4 cm hoog)

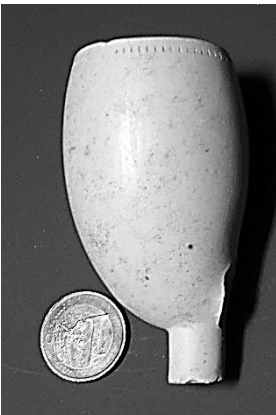
nummer 1191 (resp. **afb. 10 en 11**). De afgebeelde pijpen zijn uit één stuk, d.w.z. met steel.

Het kleine schelpvormige kopje met vormnummer 120 was in de catalogi van Gambier niet thuis te brengen. Dit kopje, 23 mm hoog, vond ik terug in de catalogus van Vve Blanc-Garin op pag. 12! (**afb. 12**). Deze firma stopte op 1860 en werd prompt door concurrent Gambier overgenomen. Hierdoor bleven sommige modellen in productie en kwamen zo in de stort

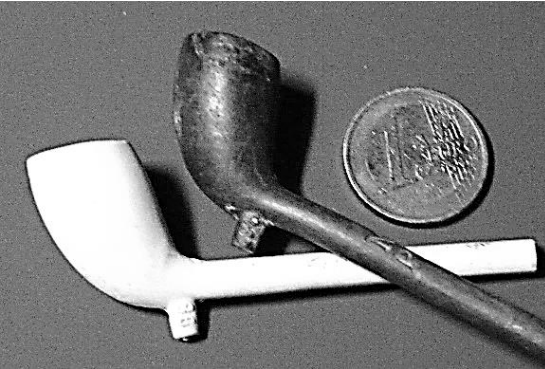
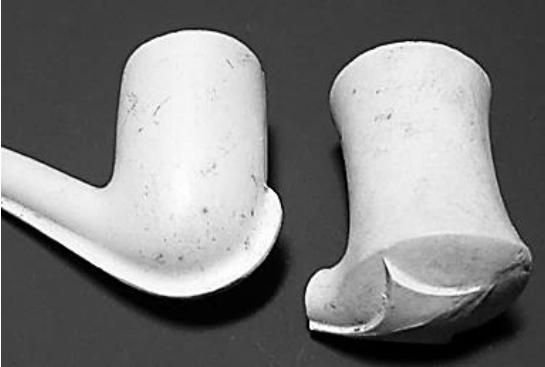
van Gambier terecht.

Als tegenhanger van dit grut vond ik een gave gladde 'reuzenkop' van maar liefst 8 cm hoog. De rand van de kop is 'gebotterd', het oppervlak is geglaasd en er is een radering onder de rand. Op de kloeke hiel is het merk het merk JG gestempeld. We vinden de pijp terug onder het nummer 120 en de naam "Omnibus" (**afb. 13**). Volgens de catalogus heeft deze gigant een steellengte van 55 cm. Maar er werden nog grotere pijpen vervaardigd nl. Pipe Monstre vorm 553 zonder hiel en vorm 1305 met hiel. Beide 'ketels' hebben een enorme inhoud waar veel tabak in verdwijnt.

Noël

Terwijl rond mij verrukte kreten klonken van de medegravers, die alsmaar versierde koppen opgroeven, zat ik mijn kuil tussen simpele, gladde koppen van Noël. Achteraf vind ik niet zo erg meer, want ik verzamelde in mij 'Noëlkuil'

interessante modellen, die niet in de catalogus te vinden zijn en in menige verzameling ontbreken! (afb. 14) Deze hebben de steelstempel Noël à Lyon Déposé, en lijken qua structuur en kleur uit een andere kleisoort te zijn. Duco schrijft hier over: "Toen in 1890 de firma Noël uit Lyon overgenomen werd, maakte men ook de 'pipe magnétique'. Pijpen van deze kleisoort zijn poreuzer dan de andere pijpensoorten, hebben een zeer lichte oranje-gele tint en roken van alle kleisoorten het snelst door."

Bijzondere miniatuur pijpjes, waarvan de gladde koppen nog geen 3 cm hoog zijn, vond ik in een uitvoering van witte en zwarte klei. Het bijzondere schuilt in de merken: Noël Paris, en het vormnummer 98

op de zijkant van de hiel. (afb. 15) De mallen en firmanaam Noël werden in 1890 door de firma Gambier overgenomen, maar in de catalogus van 1890 waarin ook Noël-pijpen zijn opgenomen, komen ze niet voor. Mogelijk zijn ze van later datum.

Net als de miniatuurpijpjes zijn niet alle met Noël-modellen te traceren. De meeste modellen zijn door Gambier vanaf 1890 achterin de catalogus opgenomen. De afgebeelde forse 'ovoïde' kop vond ik terug onder het modelnummer 446 als Pipes Magnétiques Longues émaillées. Deze koppen zijn niet afgewerkt: niet gebotterd, niet geglaasd en hebben geen radering maar hebben soms een garnering van bloemversiering. (afb. 16) Op de hiel werd geen merk gestempeld.

Rode klei

Gezichtspijpen van zwarte en rode klei zijn werkelijk zeldzaam en werden maar sporadisch gevonden. Op de afbeelding zien we een gebaarde kop van rode klei, uit de muts steekt een paardenstaart. We vinden deze kop in de witte versie alleen in de catalogus van 1879 terug onder het nummer 711, als 'Fantaisie Grec petit'.

(afb. 17) Opmerkelijk is dat deze pijp in de catalogus van 1890 niet meer is opgenomen. De pijp is dus vóór 1890 gefabriceerd en daarna niet meer.

Pijpen uit de serie 'Terre Flamande' werden zoals de catalogus vermeldt in de kleuren wit, rood en zwart geleverd. Op de afbeelding zien we een rode 'gouwenaar' met een steentje in de geglaasde pijpenkop waardoor de pijp werd afgekeurd. Opmerkelijk zijn de vele merken op de steel: 'Flamande / Gambier à Paris / M. H.' en op de hiel ook nog het merk JG. (afb. 18)

Ook de koppen, die werden afgemonteerd met een nikkelen bus en caoutchouc steel werden in de kleuren wit, zwart en rood geleverd. Zie de afgebeelde, gelijmde kop van rode klei die in de catalogus als 'Oeuf' onder het nummer 1553 staat vermeld. Ze zijn,

gezien het hoge modelnummer, vanaf 1890 gemaakt. (afb. 19)

Vliegen met rugnummers

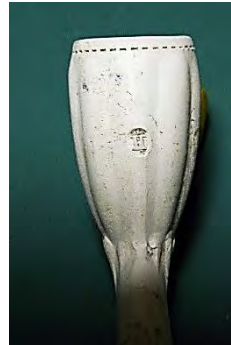
Bijzondere charme hebben de eenvoudige pijpen waar onder op de gladde, ronde bodem beesten zoals ratten, hagedissen, bijen en vliegen zijn aangebracht. Ik verzamelde een groep vliegen waar op rugnummers zijn te

ontcijferen (afb. 20). Mijn vliegen hebben de nummers 1, 2, en 8. Ook is er een vlieg met de letter M op de rug. De cijfers zullen ongetwijfeld aandui-

dingen zijn voor verschillende mallen van hetzelfde nummer, want de door mij opgegraven 'vliegenkoppen' zijn allen van hetzelfde modelnummer 1079. Deze extra tekens op pijpen werden al opgemerkt op varianten van Jacobskoppen met vormnummer 998. (Tijmstra 2003) De vliegen werden ook kleurig met émail beschilderd. (afb. 21)

Oude bekenden

De kleine pijpen met lobbenkoppen, ook bekend van Nederlandse pijpenmakers, zou je in deze fabrieksstort niet verwachten. (afb. 22a) De kop met een lobbenkrans rond de bodem en grotere lobben op de ketel meet 4 cm. De grotere kop met gladde 'geglasde' ketel is 2 ½ mm hoger. Ze zijn allen gebotterd en hebben een radering onder de koprand. Het middelste exemplaar is een gekrompen misbaksel. Alle koppen hebben het stempel H in een cirkel op de voorkant van de kop. (afb. 22b) Op de steelrest van de geheel gelobde kop is de fabrieksnaamnaam Gambier gestempeld.

Vochtvanger

Een enkele maal werden kleine pijpvaardens dopjes gevonden, cups, met schroefdraad, die als vochtvanger onder een pijpenkop werden geschroefd. Ze worden in de catalogus vermeld onder het modelnummer 1065 "reservoir mobilé". Onder nummer 1135 vinden we een variant in een krans van bladeren. De

steelaanhechting aan dit reservoir laat zien dat de kop erop geschroefd moet worden. (afb. 23).

Baksteen en misbaksels

Helaas zijn misbaksels en ovenstenen toen niet op de juiste wijze gewaardeerd en daardoor te weinig verzameld. Een gesinterde Jacobskop heeft nu eenmaal weinig verzamelwaarde. Ook andere misbaksels met grijze of gele verkleuringen; kromgetrokken stelen; te hard gebakken, gekrompen koppen werden niet opge-

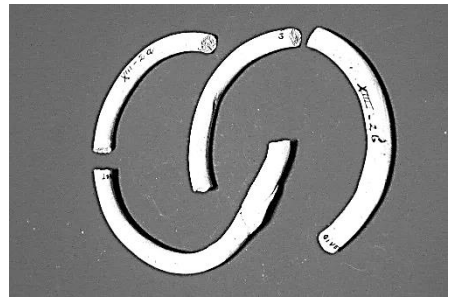
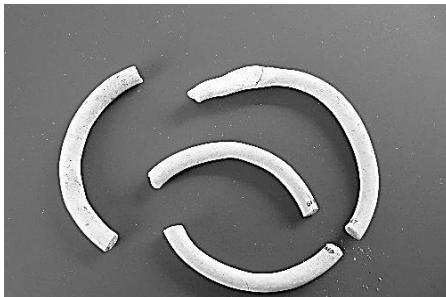
raapt. Gelukkig heb ik toen toch enkelen vergaard, getuige het groepje op afbeelding 24.

Kleitabletten

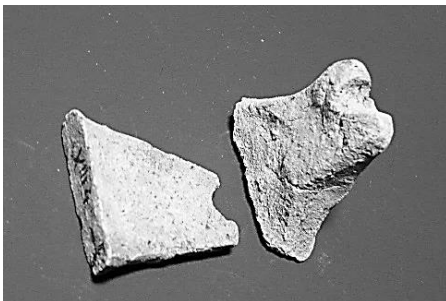
Er werden kleitabletten gevonden van witgebakken pijpvaardens waarin een combinatie van letters en cijfers werd gedrukt. Kleitabletten, die in een pijpenstort gevonden worden, hebben meestal afdrucken van munten, ingekraste figuren of cijfers. Ze werden in de grotere werkplaatsen en fabrieken gebruikt als gropsenningen. Gropsenningen werden als bewijs van een bepaalde prestatie van een pijpenmaker door zijn baas verzilverd. Kleitabletten met een combinatie van een letter plus een cijfer zijn mij van een andere vindplaats niet bekend. De in Givet gevonden tabletten hebben verschillende vormen vierkant, ovaal of rond. Ongeacht de vorm, zijn slechts twee series

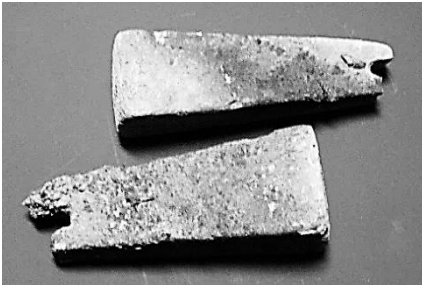
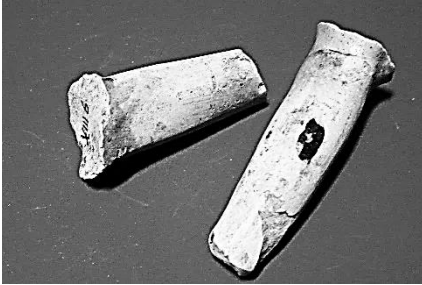
bekend met de volgende combinaties: A0, A1, A2, A3 en B0, B1, B2 en B3. (afb. 25 en 26) Waarschijnlijk hebben deze kleitabulletten in de Gambierfabriek, ook als grospenningen gefungeerd.

De vondst van fragmenten van kleiringen bewijzen dat ook in de Gambierfabriek de stelen van lange pijpen tijdens het bakken met kleiringen bijeen werden gehouden. De ringen hebben een gemiddelde dikte van 7mm. (afb. 27) Twee kleine trapezevormige baksteunen hebben aan de top een halfronde uitsparing.

Een exemplaar is 23 mm dik en 40 mm hoog, het andere exemplaar is 7,5 mm dik en 37 mm hoog. Ze hebben een structuur van dicht gesinterde klei (gres). Welke functie deze steunen bij het bakken hadden, is mij niet bekend. (afb. 28) De twee lange, ronde staken van witbakkende klei, lopen taps toe en zijn aan het dikste uiteinde

afgebroken. De sporen van groengele en bruine glazuur duiden er op dat deze steunen mogelijk zijn gebruikt bij het glazuren van pijpenkoppen. De langste heeft een lengte van 7 cm. (afb. 29)

Dan resten er nog twee ovenstenen. De stenen hebben vier vlakke zijden, lopen wigvormig toe en zijn ruim 11 cm lang. Aan de top hebben ze, net als de twee kleine trapezevormige steunen, een ronde inkeping. De zwarte verkleuring en een gedeeltelijk gesinterde top tonen aan dat deze stenen, langdurig, aan een hoge temperatuur hebben bloot gestaan. Deze stenen hebben waarschijnlijk gediend om kijkgaten, waardoor het bakproces tijdens het bakken kon worden gecontroleerd, te dicht. (afb. 30)

Aan het eind van dit verslag hoop ik dat boven genoemde vondsten iets hebben kunnen toevoegen aan wat reeds bekend was over de geschiedenis van de Gambierfabriek. Graag verneem ik of andere gravers van toen gegevens kunnen toevoegen of mogelijk weten waarvoor de ovensteunen hebben gediend.

Bronnen, literatuur:

- Esveld, A. van, Een bezoekje langs de restanten van de Gambierfabriek. PKN april 2009, nr. 124, pag. 2104 – 2110
- Esveld, A. van, Bijzondere pijpen uit de digitale catalogus, PKN Jaarboek 2013. P. 51
- Esveld, A. van, Kleipijpen van Noël, een belangrijke aanvulling op het assortiment van Gambier, PKN Jaarboek 2014, p. 13
- Esveld, A. van, Digitale catalogus der Gambierfabriek, 2014
- Esveld, A. van, Misbruik van de naamsbekendheid van Gambier, Jaarboek 2015, p. 93 – 99
- Esveld, A. van, Systeempijpen van Gambier, PKN, Stichting voor historische tabakspijpen, jg. 37, nr. 145, 2015, p. 59 -65
- Esveld, A. van, Jean Nicot pijpen van de firma Gambier, PKN jg. 38, nr. 148, 2016
- Stam, R., De veranderde positie van de politieke pijp door de eeuwen heen. PKN jan. 2000, nr. 87, pag. 1164
- Jean-Léo, Les pipes en terre Françaises, 1971
- Don Duco, de historie van de Gambierfabriek, Pijpelijntjes, jg. VI, nrs. 2 & 3, 1980
- Don Duco, materiaal, vorm en versiering van de Gambierpijp, Pijpelijntjes, jg. VII, nrs. 2 & 3, 1981
- Fabrique de pipes en terre de Belgique et de Hollande de Vve Blanc-Garin á Givet, Duco, D. H., Pijpenkabinet, 1983
- Vve Hasslauer successeur de Gambier, fabriekscatalogus, D. H. Duco, Pijpenkabinet, 1987

